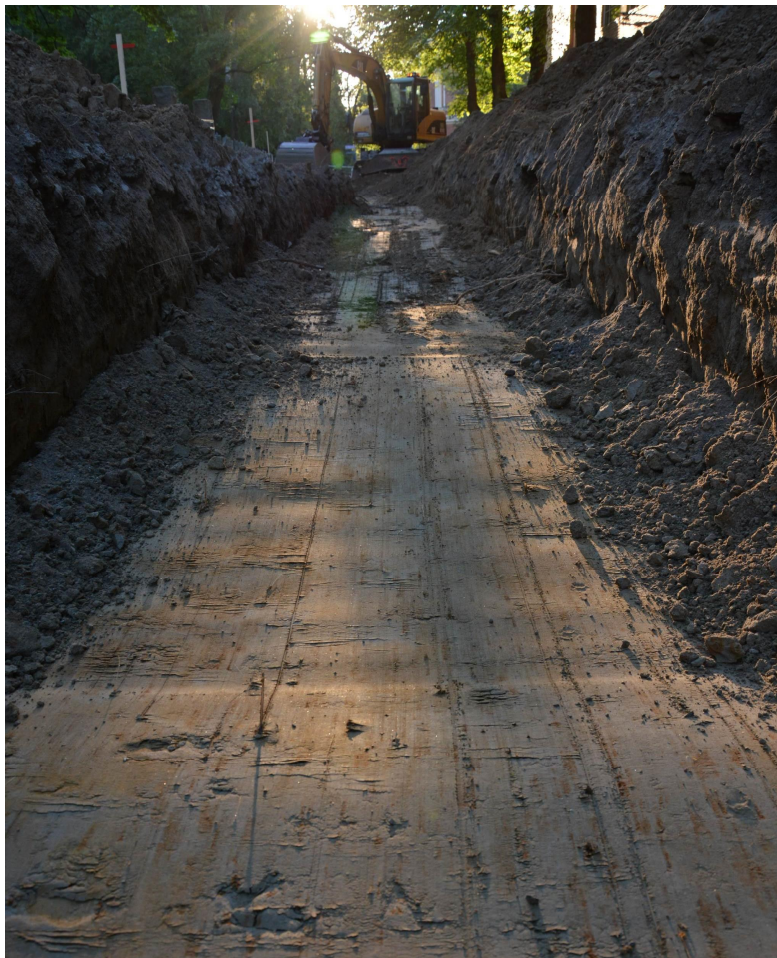

Tampere, Pyynikin kirkkopuisto

Arkeologinen valvonta kirkkopuiston kevyen liikenteen
väylän rakentamisalueella

17.8-24.9.2015

FM Ulla Moilanen
Pirkanmaan maakuntamuseo
Kulttuuriympäristöyksikkö

Tiivistelmä

Pirkanmaan maakuntamuseo teki arkeologisen valvonnan Pyynikin kirkkopuistossa alueella tehtävän rakennussuunnitelman johdosta. Pyynikin kirkkopuistossa sijaitseva Tampereen kaupungin vanhin hautausmaa on ollut käytössä 1780–1880 -lukujen välisenä aikana. Valvonnan perusteella voitiin todeta, että hautausmaan eteläpuolella sijaitsevan kevyen liikenteen väylän kohdalla ei ole sijainnut hautauksia. Jos varsinaisen hautausmaan ulkopuolelle on tehty hautauksia, ne ajoittuvat todennäköisesti 1700-1800-lukujen vaihteeseen, jolloin hautausmaa käsitti huomattavasti nykyistä pienemmän alueen. Tällaiset hautaukset olisivat tulleet osaksi hautausmaan aluetta vuosina 1846 ja 1868 tehtyjen hautausmaa-alueen laajennusten yhteydessä, ja ne olisivat voineet tuhoutua myöhempien hautausten tekoaikaan. Ainoa valvonnassa havaittu poikkeava ilmiö liittyi olemassa olevan kaapeliojan sekundaariseen kaivamiseen ja siinä olevan kaapelin korjaamiseen.

Sisällysluettelo

Arkisto ja rekisteritiedot	3
Sijaintikartta	4
1. Johdanto	5
2. Pynikin kirkkopuiston historiaa	6
3. Aikaisemmat tutkimukset	8
4. Vuoden 2015 arkeologinen valvonta	9
Lähteet	16
Kartta 1	17

Arkisto ja rekisteritiedot

Tutkimuskohde:	Tampere, Pyynikin kirkkopuisto (MJR 1000024613)
Tutkimuksen laatu:	Arkeologinen valvonta
Kohteen ajoitus:	1785–1880-luku
Peruskartta:	2123 09 Tampere
Koordinaatit:	P1 (ETRS-TM35FIN) 6822402, P2 (ETRS-TM35FIN) 6822543 I1 (ETRS-TM35FIN) 326743, I2 (ETRS-TM35FIN) 326878
Tutkimuslaitos:	Pirkanmaan maakuntamuseo
Kaivaustenjohtaja:	FM Ulla Moilanen
Valvottujen alueiden laajuus:	noin 600 m ²
Tutkimuksen tilaaja / rahoittaja:	Tampereen Infra Liikelaitos
Tutkimuskustannukset:	5747 € + alv
Tonttinumero:	837-106-9903-0 (Tampereen kaupunki)
Digitaalikuvat:	KYY 163: 1-34
Raportin sivumäärä:	16 s. + 1 liitekartta
Aikaisemmat tutkimukset:	Haavisto, Kaivanto & Raninen 2011/PMM, inventointi Raninen 2014/PMM, inventointi

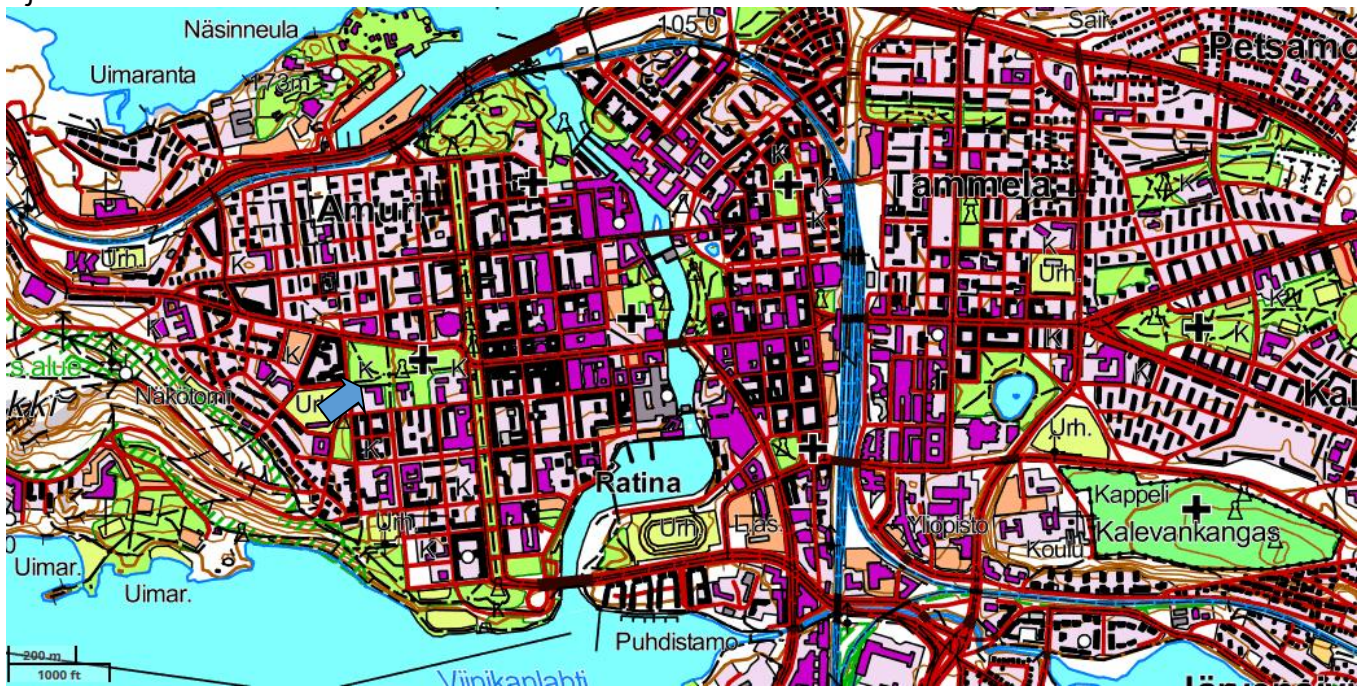
Lyhenteet:

KA	Kansallisarkisto
MJR	Muinaisjäännösrekisteri

Kannen kuva: Valvontakaivantoa aamuauringossa, kuvattu lännestä. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 25)

Sijaintikartat

Sijaintikartta 1: Sininen nuoli osoittaa hautausmaan eteläreunaa.

Pohjakartta © MML

Sijaintikartta 2: Valvonta-alue keltaisella merkityn alueen sisäpuolella kulkevalla tielinjalla.

Pohjakartta © MML

1. Johdanto

Tampereen Infra Liikelaitos tilasi Pirkanmaan maakuntamuseolta arkeologisen valvonnan Pyynikin kirkkopuiston viereisen rakennussuunnitelman johdosta. Rakennussuunnitelmassa Tampereen vanhan hautausmaan välittömässä läheisyydessä oleva sorapintainen kevyen liikenteen väylä muutetaan asfalttipäällysteiseksi. Pyynikin kirkkopuistossa sijaitsee Tampereen kaupungin vanhin hautausmaa, joka on ollut käytössä 1780–1880 -lukujen välisenä aikana. Käytöstä jäänyt hautausmaa on kiinteä muinaisjäänös (muinaisjäänösrekisterin tunnus 1000024613). Valvontaa oli edellytetty hautausmaan välittömässä läheisyydessä sijaitsevalla osuudella mahdollisten haudausten varalta.

Kenttätöihin oli varattu aikaa noin kaksi viikkoa 17.8.–28.8.2015 välisenä aikana. Jälkityöt tehtiin heti valvonnan jälkeen. Valvonnan ja jälkityöt teki FM Ulla Moilanen. Mittausdokumentoinnin (ja liitekartan nro 1) teki Jani Haapanen Tampereen kaupungin suunnittelupalvelusta. Sää oli valvonta-aikaan hyvä ja työskentely sujui suunnitellulla tavalla.

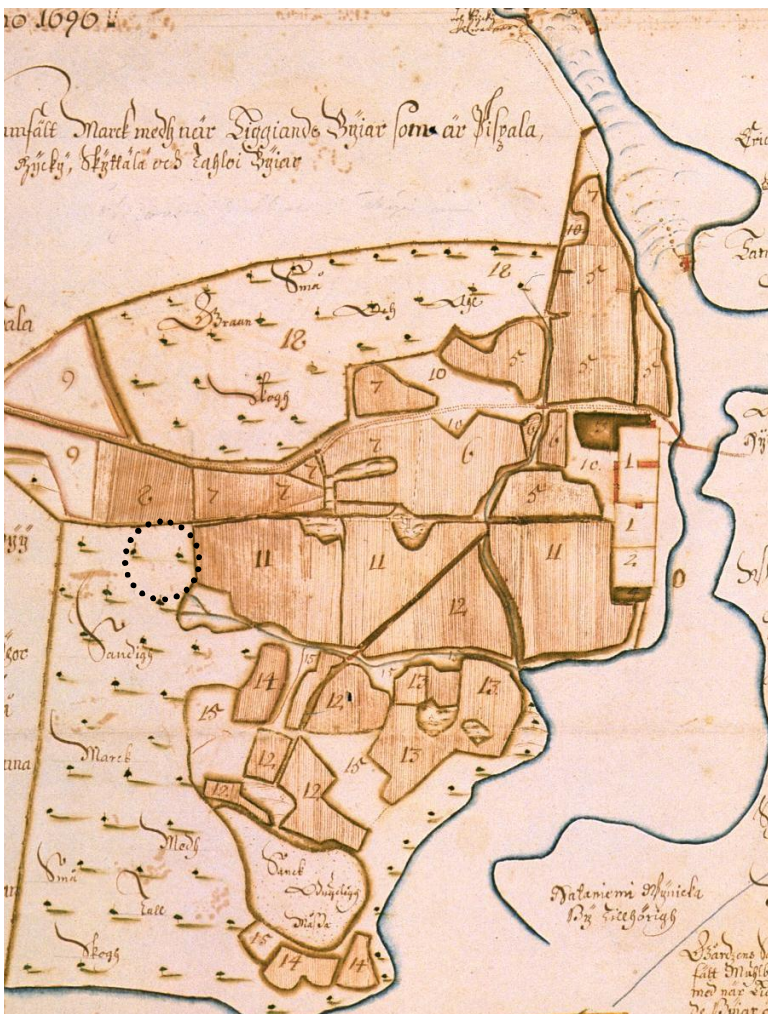
Hanke herätti mediassa suurta kiinnostusta ja siitä uutisoitiin Aamulehdessä, Aamulehden Moro-liitteessä, Helsingin Sanomissa, Tamperelaisessa, Tampereen seurakunnan Silta-lehdessä ja Yle-uutisissa. Helsingin Sanomien julkaisema artikkeli julkaistiin jopa Länsi-Savo -lehdessä. Hankkeesta uutisoitiin myös radiossa (RadioSun ja Yle Tampere -radiouutisten suora lähetys).

FM Ulla Moilanen
Tampereella 18.9.2014

2. Pyynikin kirkkopuiston historiaa

Pyynikin kirkkopuisto (MJR 1000024613) sijaitsee Tampereen keskustassa vuonna 1881 valmistuneen Aleksanterin kirkon ympärillä. Puiston länsiosan muodostaa Tampereen kaupungin ensimmäinen hautausmaa, joka oli käytössä vuodesta 1784 aina 1880-luvulle saakka.

Tampereen kaupunki perustettiin 1779 Tammerkosken kartanon maille. Kaupungin perustamiskirjaan liitetystä asemakaavassa oli määritelty hautausmaan paikka asutuksen ulkopuolelle, kaupungin länsireunalle. Vanhastaan viljelykäytössä ollut alue (kuva 1) otettiin hautauskäyttöön kuitenkin vasta 20.6.1784, jolloin paikalle haudattiin renkikuski Jacob Korsbergin yhdeksänvuotias tytär Ulrika. Vuoden 1779 asemakaavassa hautausmaa oli mitoitettu 400 asukkaan kaupungille, ja alueen koko oli vain 53 x 63 metriä. Tampereen väkiluku ylitti tuhat henkilöä 1820-luvun alussa, 1840 se oli jo noin 1800 henkilöä ja 1850 noin 3000 henkilöä. Väkiluvun nopeasta kasvusta johtuen hautausmaa kävi pian pieneksi. Ensimmäinen laajennus toteutettiin eteläreunustalle vuonna 1846, minkä jälkeen hautausmaan koko oli noin 128 x 74 metriä. Seuraavan kerran hautausmaata laajennettiin 1868 pohjoiseen.

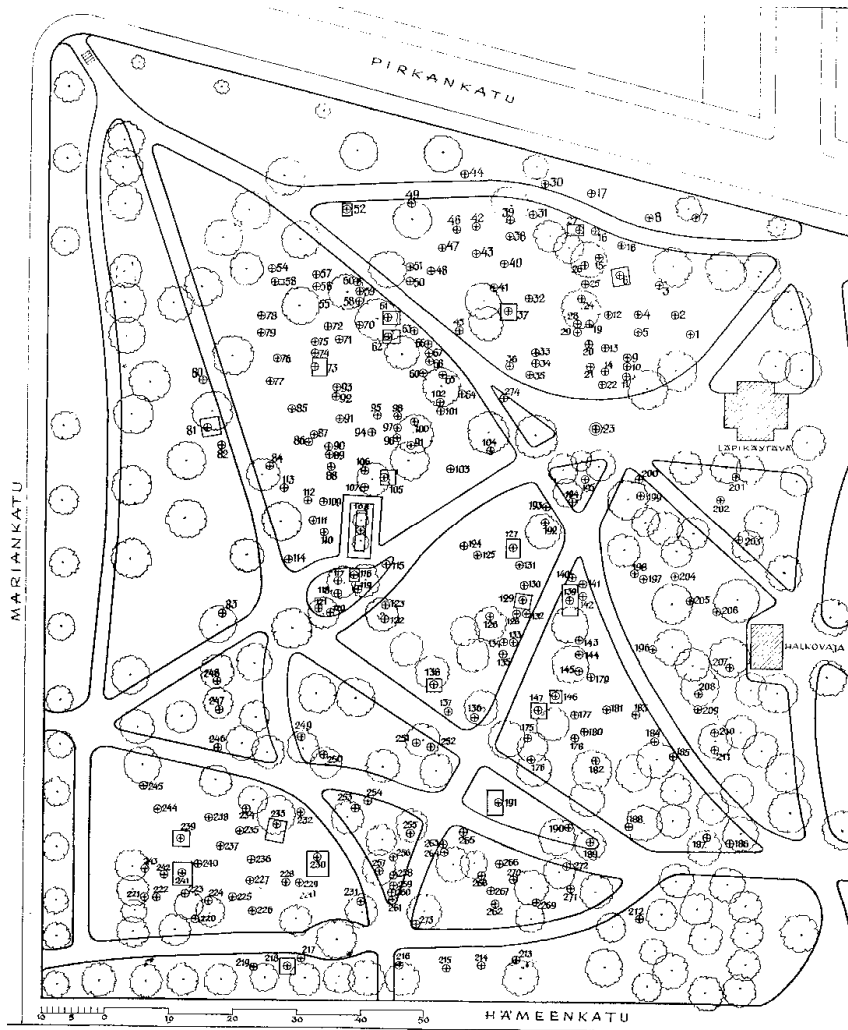
Kuva 1. Tammerkosken kartanon maakirjakartta (Olof Mört, 1696. KA h8: 4/1-2. Ei mittakaavassa.) Hautausmaa perustettiin alueelle, joka vanhastaan oli Tammerkosken kylän läntisimpiä peltoja. Paikka on merkitty kuvaan katkoviivalla piirretyllä ympyrällä.

Hautausmaat määrättiin aidattaviksi ja puuistutuksin ympäröitäviksi kuninkaallisella kirjeellä 1804. Tampereen hautausmaalle istutettiin vuonna 1813 koivuja ja 1830-luvulla kuusia. Vasta 1800-luvun lopulla, hautauskäytön jo päätyttyä, alueelle istutettiin enemmän puita ja koristekasveja. 1880-luvun alussa Kaupunginpuutarhuri K. J. Gauffin suunnitteli vastavalmistuneen Aleksanterin kirkon ympärille puiston, jonne istutettiin mm. hopeapajuja, siperianlehtikuusia ja jalavia. Puustoa harvennettiin 1898 ja samalla lisättiin uusia kulkuteitä. Viimeisen sadan vuoden aikana puustoa on uusittu useita kertoja, minkä lisäksi puiston läheisyyteen on rakennettu uusia teitä ja jalkakäytäviä. (Haavisto et al. 2011).

Hautausmaalle viedyt vainajat siunattiin 1700-luvun lopulta lähtien "läpikäytävässä". Läpikäytävä on hautausmaan reunalla sijaitseva katolista perinnettä jatkava katos tai porttirakennelma, jossa vainaja siunataan ennen hautaan laskemista. Pyynikin kirkkopuiston ensimmäinen läpikäytävä oli rakennettu todennäköisesti jo hautausmaan perustamisvaiheessa sen kaupunginpuoleiselle laidalle. Uusi läpikäytävä valmistui hautausmaan itälaidalle 1868 samalla kun aluetta laajennettiin ja aitoja uusittiin. Käyttöaikanaan hautausmaan pohjoispuolella kulki punamullattu säleaita, jonka perustana oli kivijalka. Hautausmaan eteläpuolella oli sen sijaan tavallinen aita. Länsireunustalle rakennettiin kiviaita 1868 köyhänaputyönä. Aidan materiaalina käytettiin hautausmaan lisäalueelta raivatessa nousseita kiviä. (Haavisto et al. 2011; Hirvonen 1970).

Uuden hautausmaan perustamista kauemmas kaupungin keskustasta esitettiin ensimmäisen kerran vuonna 1876. Kalevankankaan hautausmaa otettiin käyttöön neljän vuoden kuluttua, 1880, minkä jälkeen vanhaan hautausmaahan sai haudata enää erikoisluvalla ja lähinnä sukuhautoihin. Viimeisin hautaus tehtiin vuonna 1885.

Pyynikin kirkkopuistossa sijaitsevasta Tampereen vanhasta hautausmaasta on laadittu vuonna 1916 kartta (kuva 2), johon on merkitty näkyvissä olleita hautamuistomerkkejä sekä puuistutuksia. Kartassa näkyvä hautausmaa on säilynyt kokonaisuudessaan lukuun ottamatta pohjoislaidassa olevaa noin 10 metriä leveää kaistaletta, joka on tuhoutunut Pirkantien leventämisen yhteydessä. Kartalla Hämeenkaduksi nimetyllä osuudella kulkee nykyisin kevyen liikenteen väylä, jolle valvonta 2015 sijoittui.

Kuva 2. Kartta Tampereen vanhasta hautausmaasta vuodelta 1916. Valvonta sijoittui väylälle, joka on kuvan alalaidassa merkitty Hämeenkaduksi.

Arkeologinen valvonta sijoittui hautausmaa-alueen eteläpuolelle, aluetta rajaavan rautaketjuaidan ulkopuolella kulkevalle sorapäällysteiselle kevyen liikenteen väylälle. Vanhassa kartassa tämä alue on nimetty Hämeekaduksi. Etelästä katsottuna hautausmaa on muuta ympäristöä korkeammalla, ja sieltä laskeutuu kevyen liikenteen väylää kohti jyrkkä maatorrä. Kulkutien ja valvonta-alueen eteläpuolella sijaitsee Tampereen Yhteiskoulun lukion ja Ilmaisutaidon erityislukion tontti (837-106-0097-1049). Koulujen paikalla on 1800-luvulla sijainnut rangaistuspaikkana toiminut häpeäpaalu eli kaakinpuu (Louhivaara 1999: 68–69), jonka muistomerkki sijaitsee koulun pihalla. Häpeäpaalu oli rangaistusmuodoista lievin, eikä paikalla tiettävästi pantu toimeen muita rangaistuksia. Jo vuonna 1823 vakavin rangaistusmuoto, kuolemanrangaistus, muutettiin karkotukseksi, yleensä Siperiaan.

3. Aikaisemmat tutkimukset

Aikaisemmat tutkimukset alueella ovat olleet Pirkanmaan maakuntamuseon tekemiä inventointeja, joissa maaperään ei ole kajottu. Vuonna 2011 (Haavisto et al.) tehdyssä

inventoinnissa selvitettiin hautausmaalla jäljellä olevien muistomerkkien määrä ja kunto sekä tehtiin alueesta arkeologinen katsaus. Hautausmaan etelälaidan maatörmässä, jonka vierelle valvonta 2015 sijoittui, oli tuolloin havaittavissa lievää maanvieremää ja jonkin maansiirtokoneen tekemiä vähäisiä leikkausjälkiä (kuva 3), mutta ei mitään hautauksiin viittaavaa.

Vuonna 2014 Sami Ranisen tekemässä Tampereen keskustan osayleiskaava-alueen arkeologisessa inventoinnissa ei muinaisjäännökselle ehdotettu suoja-aluetta, koska kirkkomaan on selvästi rajattu. Lisäksi todettiin, että monet hautamuistomerkeistä ovat huonokuntoisia ja alttiita ilkvallalle.

Kuva 3. Valvonta-aluetta hautausmaan kaakkoisnurkalla länsilounaasta kuvattuna. Kuvassa näkyy valli, jota on selvästi kaivettu koneellisesti. Kaivannon vieressä tien alla kulkee kaapelilinja. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 12).

4. Vuoden 2015 arkeologinen valvonta

Arkeologinen valvonta liittyi Pyynikin kirkkopuiston rakennussuunnitelmaan, joka sisälsi sorapintaisen kevyen liikenteen väylän muuttamisen asfalttipäällysteiseksi välittömästi historiallisen hautausmaan eteläpuolella (kuvat 4-6). Paikalla edellytettiin valvontaa varsinaisen kirkkomaan ulkopuolella sijaitsevien mahdollisten hautausten varalta. Kansanperinteen mukaan teloitettuja, vankeudessa kuolleita rikollisia ja itsemurhan tehneitä ei saanut haudata siunattuun maahan (mm. Oravisjärvi 2011: 290). Käytännössä tällaisten

henkilöiden hautaaminen kirkkomaalle on kuitenkin ollut mahdollista jo kauan ennen Tampereen vanhimman hautausmaan perustamista. Vuoden 1686 kirkkolaissa rikollisiin sovellettiin toisinaan pykälää kastamattomista lapsista, joiden hautaamisessa sallittiin papin läsnäolo ja rukouksen lukeminen, eikä syrjäinen sijaintikaan ollut välttämättömyys (Itkonen 2012: 14–15). Toisaalta käytännöt vaihtelivat, ja vielä 1800-luvun alkupuolella itsemurhan tehneiden kohdalla saatettiin pyrkiä pitämään kiinni hiljaisesta hautaamisesta kirkkomaan ulkopuolelle ilman kristillisiä seremonioita (Miettinen 2012).

Valvonnassa avattiin koneellisesti ojia koko kevyen liikenteen väylälle (kuva 4-6). Ojat kaivettiin yksi kerrallaan, noin metrin levyisinä ja peitettiin dokumentoinnin jälkeen. Karttaan 1 on merkitty valvotun kaivannon pohjois- ja länsiraja. Etelärajana on kartassa näkyvä kevyen liikenteen väylän eteläreuna. Kartasta selviää pohjoisrajan pintalukemat ja koordinaattipisteet. Kaivantojen syvyys vaihteli 0,7-1 metrin välillä. Jos alkuperäinen maanpinta on ollut hautausmaan nykyisellä tasolla, se on ollut tien kohdalla (pisteet mu3, mu13 ja mu16) noin metrin korkeammalla kuin nykyinen korkeuslukema (kuva 7). Kaivannot kaivettiin keskimäärin noin metrin syvyisiksi ja esiin tulleet kaapelit ja putket otettiin varovasti esiin.

Kuva 4. Valvonta-aluetta idästä. Vasemmalla koulun rakennuksia, oikealla jäteastian takana hautausmaan kaakkoisen sisäänkäynti. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 1).

Kuva 5. Valvonta-alueita idästä. Vasemmalla koulurakennuksen uudempi osa, oikealla hautausmaan eteläinen sisäänkäynti. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 5).

Kuva 6. Valvonta-alueita lännestä. Oikealla aidan takana koulun pihamaalla oleva moderni maavalli. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 7).

Kuva 7. Kaivannon pohjoisprofiilia hautausmaan eteläpuolella. Alkuperäinen maanpinta kulkuväylällä on saattanut olla lähempänä hautausmaan nykyistä pintaa, joka on noin metrin korkeammalla. Maaperä oli kaapelikaivantoja lukuun ottamatta koskematonta hiekkää. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 17).

Kevyen liikenteen väylää on kaivettu useaan otteeseen, sillä sen alla kulki tien suuntaisena kaapelilinjoja ja vesiputki. Hautausmaan kaakkoisnurkan vierellä sijaitsee myös maahan upotettu sekajätekuilu (kuva 3). Kaapeli- ja putkiojat leikkasivat puhdasta ja sekoittumatonta hiekkamaata (kuvat 10 ja 12), eikä ojien täyttömaissa ollut juurikaan edes modernia esineistöä¹. Ainoa valvonnassa havaittu poikkeava ilmiö liittyi olemassa olevan kaapeliojan sekundaariseen kaivamiseen ja siinä olevan kaapelin korjaamiseen (kuvat 8-9). Modernien löytöjen vähäisyys keskeisellä paikalla kaupungissa voisi viitata siihen, että hautausmaata alempana sijaitsevalta kevyen liikenteen väylältä on jossakin vaiheessa kuljetettu pintamaata pois. Tähän viittaisi myös alueen stratigrafia: kevyen liikenteen väylän pinnoitteena oli käytetty soraa, jonka alla olevan ohuen (noin 10 cm) paksun tasoitekerroksen (harmaata, tiivistä kivi-murskaa) alla ei ollut näkyvissä alkuperäiseen maanpintaan viittaavia kerroksia. Mahdollista aikaisemmasta viljelykäytöstä kertovaa vanhaa peltokerrosta ei havaittu, vaan tiekerrosten alla maa oli koskematonta, puhdasta hiekkamaata (kuvat 7 ja 11). Hiekkamaan alla (noin metrin syvyydessä) oli paikoitellen muutaman metrin halkaisijaltaan olevia tiiviitä siltilinssejä, joihin tehtiin koepistoja.

¹ Koko valvonta-alueelta: Yksi kappale toiselta puolelta valkoista, toiselta puolelta sinistä fajanssia. Pieni rautalevyn katkelma. Viisi palaa kirkasta tasolasia. Moderni rautanaula.

Kuva 8. Ensimmäinen valvottu kaivanto, seuraava avattiin lähemmäs hautausmaan etelälaitaa. Oikealla hautausmaan eteläinen sisäänkäynti. Ojassa etualalla näkyvä tumma suorakaide paljastettiin laajentamalla kaivantoa sisäänkäynnin suuntaan. Ilmiö kaivettiin pohjaan ja sen todettiin liittyvän kaapeliojan sekundaariseen kaivamiseen ja kaapelin korjaamiseen. Kaapelin kohta merkitty kuvaan keltaisella katkoviivalla. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 20).

Kuva 9. Kaapelin sekundaarinen osa näkyy vanhan kaapelin vieressä valkoisena. Korjaus on tehty kohdassa, jossa maassa erottui tumma suorakaiteen muotoinen alue. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 27).

Kuva 10. Kaivantoa valvonta-alueen länsipäässä. Kevyen liikenteen väylän alla puhdasta hiekkamaata leikkasi kaivannon suuntaisena useampi kaapelioija, joiden sijainti on merkitty kuvaan katkoviivoilla. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 22).

*Kulkutien
pintakerrokset*

*Kaapelin suojana
oleva tiilikeros*

*Kaapeliojan ja
puhtaan hiekan raja*

*Hiekan ja tiiviin siltin
raja.*

Kuva 11. Stratigrafiaa kulkutien keskelle kaivetun ojan eteläprofiilissa. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 24).

Kuva 12. Valvonta-alueen länsipäätä, jossa kaapeleita on otettu näkyviin. Kuva: Ulla Moilanen (KYY 163: 34).

Valvonnan perusteella voitiin todeta, että vuoden 2011 inventoinnissa maatörmässä havaittu vieremä sekä kaivinkoneen kaivuujäljet liittyvät maatörmän vieressä kulkevaan kaapeliojaan. Lisäksi todettiin, että kevyen liikenteen väylän kohdalla ei ole sijainnut hautauksia. Jos varsinaisen hautausmaan ulkopuolelle on tehty hautauksia, ne ajoittuvat todennäköisesti 1700–1800-lukujen vaihteeseen, jolloin hautausmaa käsitti huomattavasti nykyistä pienemmän alueen. Tällaiset hautaukset olisivat voineet tulla osaksi hautausmaan aluetta vuosina 1846 ja 1868 tehtyjen hautausmaa-alueen laajennusten yhteydessä, ja ne olisivat siten voineet tuhoutua myöhempien hautausten tekoaikaan.

Lähteet

Arkistolähteet:

Haavisto, H., Kaivanto, K. & Raninen, S. (2011) *Pyynikin kirkkopuiston hautausmaainventointi*. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Raninen, S. (2014) Tampere. *Keskustan osayleiskaava-alueen arkeologinen inventointi 2014*. Pirkanmaan maakuntamuseon arkisto.

Kirjallisuus:

Hirvonen, Y. (1970) Tampereen vanha hautausmaa. Tampere. *Tutkimuksia ja kuvauksia VI*. Tampereen historiallisen seuran julkaisija XI: 153–231.

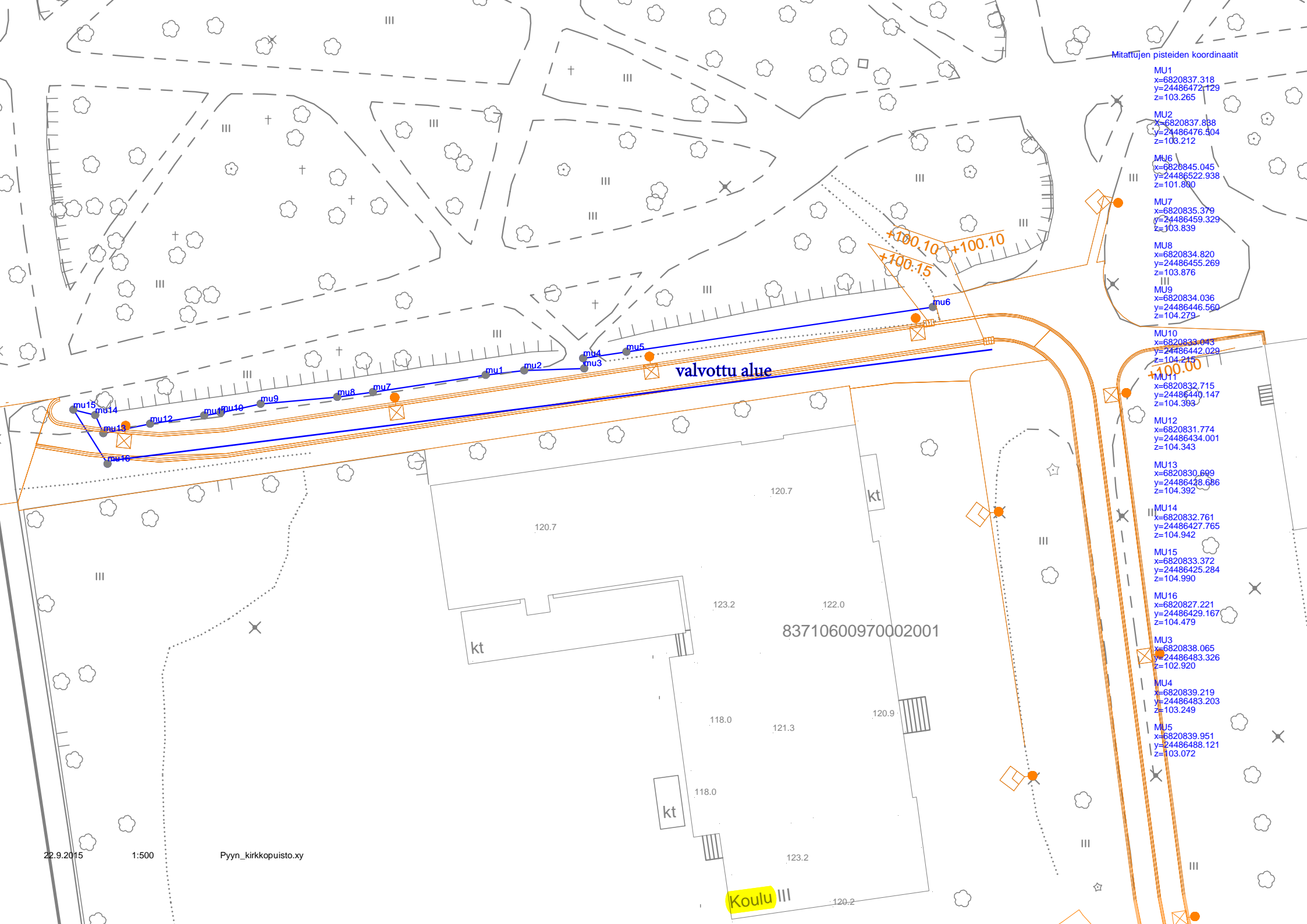
Itkonen, J. (2012) Kuolleena syntynyt lapsi Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirjoissa 1694–2003. *Thanatos* vol. 1 2/2012.

Louhivaara, M. (1999) *Tampereen kadunnimet*. Tampereen museoiden julkaisuja 51. Tampere.

Miettinen, R. (2012). Itsemurhan rituaalisen rankaisemisen merkitykset uuden ajan alun Ruotsissa ja Suomessa. *Thanatos* vol. 1 2/2012.

Oravisjärvi, J. (2011) Rikollisten kuolema ja hautaaminen 1200-luvulta 1800-luvulle. Ikäheimo, J., Nurmi, R. ja Satokangas, R. (toim.) *Harmaata näkyvässä. Kirsti Paavolan juhlakirja*: 285–296. Vaasa.

Salminen, T. (2011) Tammerkosken keskiaika. Lind, M., Antila, K. & Liuttunen, A. (toim.) *Tammerkoski ja kosken kaupunki*. Tampereen museoiden julkaisuja 115: 18–35.

Mitattujen pisteiden koordinaatit

- MU1
x=6820837.318
y=24486472.129
z=103.265
- MU2
x=6820837.888
y=24486476.504
z=103.212
- MU6
x=6820845.045
y=24486522.938
z=101.880
- MU7
x=6820835.379
y=24486459.329
z=103.839
- MU8
x=6820834.820
y=24486455.269
z=103.876
- MU9
x=6820834.036
y=24486446.560
z=104.279
- MU10
x=6820833.043
y=24486442.029
z=104.215
- MU11
x=6820832.715
y=24486440.147
z=104.363
- MU12
x=6820831.774
y=24486434.001
z=104.343
- MU13
x=6820830.699
y=24486438.686
z=104.392
- MU14
x=6820832.761
y=24486427.765
z=104.942
- MU15
x=6820833.372
y=24486425.284
z=104.990
- MU16
x=6820827.221
y=24486429.167
z=104.479
- MU3
x=6820838.065
y=24486483.326
z=102.920
- MU4
x=6820839.219
y=24486483.203
z=103.249
- MU5
x=6820839.951
y=24486488.121
z=103.072

valvottu alue

83710600970002001

Koulu